

Holm-Holmen

Da isen efter den sidste istid forsvandt her i vort område, for ca. 10 - 20 000 år siden, efterlod den et væld af fjorde, vige og tunneldale - og da blev Holm til, Ikke som landsby, men som landskab, som en ø, en holm. At vor landsby langt langt senere kom til at hedde Holm, er vel ikke så sært, da den ligger på en holm omgivet af vand på alle sider. Ser man på et kort eller stik fra omkring 1600-tallet, kan påstanden godt bekræftes. Mod nord grænser holmen mod "e Nørhav", som vi siger i Holm, som jo egentlig er Lillebælt, men er havet nord for os. Går vi mod solen rundt, grænser holmen mod Åbenrå Fjord, videre mod Als Fjord, Stegsvig, Dyvig, et lille stykke mod Mjelsvig, dernæst mod Oldenor og Oldenor Sø, over en tunnel-tær-skel i Ulbjerg til Gammeldam og Nordborg sø.

Herefter grænser holmen mod Nordborg bæk, -der gennem en anden tunneldal løber til Hopsø, og så er vi atter ved "e Nørhav. Om man har kunnet sejle helt til Nordborg Slot kan vel diskuteres, men en pynt på Mjelsvigsiden hedder Dronninghoved, og efter hvad der fortælles af lokalbefolkningen, skulle Dronning Margrethe den I. have stået her og dirigeret sine skibe ind til slottet. At hun har været på slottet, er historisk bevist. (Boje).

Et fingerpeg om, at man har kunnet sejle til Nordborg gennem Hopsø og lavningen hvor nu Nordborg Bæk løber, er den sidste ejendom i Rugløkke inden Nordborg, et tidl. inderstersted. Endnu af de ældre kaldes stedet for legan, altså et sted hvor man kunne ligge an, ligge til. I 1772 ved udstykningen for Bolbrohavn, så vi har vel lov til at lade fantasien løbe. En Bolbro har der i hvert fald været, der førte kirkestien fra Holm over bækken. Det eneste sted man i gamle dage har kunnet komme tør-skoet fra holmen, må være et sted inde på Ridepladsen. Bortset fra Ringvejen, - den gamle jernbanedæmning over: Gammeldam og så mølledæmningen ved Vester mølle, skal man stadig omkring slottet, hvis man ikke skal tage deri til fods. Midt på holmen er der en del aflejringer af istidens smeltevandssand, og de udgør 3 bakker, nemlig Højen, Brushøj og Baunbjerg. med sine 32 m. over havet, er det højeste punkt i byen. Lejsbjerg ned mod Farresdam er 1 meter højere. Bakkerne i byen er nok noget af den dårligste agerjord på hele holmen, således var en stor del af Baunbjerg ikke under plov i 1890-erne, Hele nordsiden og vest siden har op i tiden været bevokset med skov. Et par lokale stedbetejnelser bekræfter det også. Selv om det ikke er anført på land-kort, så kalder de lokale beboere det skarpe knæk på Lønsømadevej for "e Skovlej". Og lige uden for byen mod syd, ved den første udflytter kådner, kaldes for "e Løvholmslej". Og hele området kaldes da også stadig for Holmskov, og før vi fik vejnavne, skelnede man mellem Nørreskovsvej og Sønderskovvej. For øvrigt foreligger der også fortejnelser om Oldensvin, der kunne variere eftersom der havde været et godt oldenår. Med det, at man drev svinene til skoven, hvor de åd og ødelagte de nye spirer, og at man ikke har haft forståelse for skovbrug, gjorde at der i 1772 ved udstykningen, ikke var noget som helst skov tilbage. Det bevidner også en skrivelse af lo.2.1758 fra et par initiativrige mænd, S. og Mathias J. Brandt til amtmanden over Nordborg, Johan Wilhelm Teufel von Pirkensee. Her gør man bl.a. opmærksom på landbrugets ringe udnyttelse af jorden, og giver forslag til forbedringer. Således anbefaler de for Holms vedkommende, at de planter træer ved bl.a. vandsteder og fugtige steder, da: " da de i denne landsby bruger mange stænger til at gærde for kvæget med, ud mod Østersøen. Og de har måttet købe dyrt i andre landsbyer" - Men det var jo ikke disse landbrugere, der her er tale om, der først befolkede holmen. Der har boet mennesker her siden de ældste tider. De mange stenredskaber, og de slettede gravpladser, der er fundet på markerne over hele holmen, vidner om, at her har stenalder mennesket boet og sikkert også kulturer før-ham. Den sidste synlige gravhøj var "Knappen" i Ulbjerg, der blev slettet omkring 1930. Andre steder ser man kun svagt buede forhøjninger, der, når man ved det, antyder gravpladser. Ved Bjørnkær skulle der efter sigende have været flere, Endnu ses ved Odderkær, umiddelbart ved Nørrelykkevej, en stor flad bakke, der er registreret som værende en gravplads. Ved Hellesøvej, ligeledes ved en antydning af

en lille høj, er der fundet flotte kvindesmykker, der vidner om senere bosættelser. Beretningen om disse smykker har verseret i Holmskov for mange år siden: Anmaj Uhlenberg fik besøg af en handelsmand, der ville sælge hende noget, bl.a. ost. Men hun ville ikke købe, hun havde ingen penge, sagde hun. Men han blev ved! om hun da ikke havde noget, de kunne bytte med. Da kom hun i tanke om, at hendes mand Christen Uhlenberg (+1875) for nogen tid siden havde fundet noget gammelt irret stads, da han pløjede øst for gården. (Hellesøvej 21) Det lå nu i en cigarkasse henne i chatollet. Det fik handelsmanden, og hun fik et stykke ost. I Holm vidste ingen mere noget om smykkerne, men da Bogen om Als udkom i 1956, viste det sig, at der her var gengivet nogle smykker, der var fundet i Holmskov. og var opbevaret på Nationalmuseet i København. Ved henvendelse til museet viser det sig ganske rigtigt, at det er det "irrede stads" Anmaj havde solgt for et stykke ost. Nationalmuseet oplyser, at det er indleveret af en handelsmand i Sønderborg ved navn Fr. Biehl i 1897. Han har fået 150 Mark for det. Af Nationalmuseets registreringsprotokol fremgår det, at fundet består af 2.ensartede spænder af bronze del- vis belagt med guld, 10,5 x 7,9 cm., samt et treflignet- spænde, 10 cm. bred, ligeledes guldbelagt bronze. Et andet bronzealderfund er gjort i en afslidt og over- pløjet gravhøj ved Gunnesehøj ved Stegsvig. Det er et meget smukt grønt oxyderet fuldgrebssværd med greb, hæfte med knap med hvælvet plade og midterribbe og på siden tre smalle ribber. (privateje). Alt dette minder om fordoms tider på holmen. Men hvornår blev landsbyen så anlagt? Det gjorde den vel for omkr.2000 år siden, på en tid hvor man i almindelighed begyndte at bosætte sig fast, og agerdyrkning og husdyrhold blev mere udviklet. Udviklingen af red- skaberne har vel også gjort sit til, at man har samlet sig i små enheder og hjulpet hinanden i et fællesskab, - hvad ved jeg. At den by, - som A. Pontoppidan Thyssen i Dansk Præster-, og Sognehistorie-, kalder for "Storlandsbyen Holm", netop kom til at ligge hvor den ligger, kan vel have flere begrundelser. For det første ligger den lige midt på holmen, der er lige langt til Hellesø mod vest og slottet mod øst. Brønd, Tinghøj og Velthøj

I nærheden af Gunnesehøj ligger Tinghøj og Velthøj side om side om side, et par ret stejle høje, der ikke kan pløjes. Benævnelsen Tinghøj kunne tyde på et gammelt tingsted, og nogle kalder da også den lidt lavere Velthøj for Galgehøj. Ved foden af dem, i retning af Gunnesehøj, er der en kilde, som kaldes Brønd. Uanset hvor mange frost- grader der er, så løber vandet altid. Der fortælles lokalt, at man fra slottet i Norborg i gamle dage, har hentet vand ved kilden. Vandet skulle have helbredende egenskaber. For øvrigt går der en sti fra Brønd over markerne til Holm, gennem byen og videre over Stjørnshom og Ulbjerg til Nordborg. På den anden led ligger byen lige på vandskellet, med fald mod syd til Dyvig, og mod nord til "e Nørhav". Ser vi på udstykningskortet er der, både syd og nord for byen, bløde og fugtige lavninger. For det andet ligger bebyggelsen godt i læ for en nord- vest, bag de før nævnte høje, Baunbjerg, Brushøj og Højen. Det gælder ihvertfald for den østre ende af byen. Og så for det tredje udspringer et vandløb midt i den østre ende af byen, og løber mod nord, - øst om Baunbjerg - til Hopsø. I dag hedder det vandløb nr.5. Det kan sikkert også have haft stor betydning ved en bosættelse. Ingen tvivl om det. Meget tyder på, at øster enden af byen er den første landsbydannelse, og så er den måske gradvis vokset mod vest, efterhånden som skovene er svundet ind, og der er blevet mere plads til agerjord. Så vidt de helt gamle dage på Eolmen, der bygger på ud- gravninger, fund og stedbetegnelser. Der knytter sig også mange sagn til holmen, bl.a. det hovedløse føl, der hjalp pigerne, - der kom sent hjem fra kartegilde-, over en bæk ved Stjørnsholm. Eftersom den ene efter den anden satte sig op den, blev det længere, og længere. Først da den sidste udbrød: Nu, Jesu Kristi Kors, aldrig før jeg har set så langt et Hors Da forsvandt føllet, og pigerne stod atter på jorden. Der er også sagnet om Hopsø. Navnet skyldes at der en- gang kom en flok kæmper og slog sig ned ved søen og holdt gilde. De morede sig med, ved lange kæppe, at springe fra den ene tue til den anden og forsøgte at skubbe hinanden i vandet. Deraf navnet Hopsø. Men det smukkeste sagn er dog det om Hellesø. Det beretter den romerske historiker Tacitus om Anglerne i sit værk "Germania". Den "Ø i Oceanet" han nævner i kap.40, kan efter J. Rabens mening, kun være Als. Sagnet fortæller, at søen er hjemsted for frugtbarheds-gudinden

Nerthus, og at hun hvert forår kører på en guldvogn, forspændt 2 hvide okser, og ledsaget af 2 hvidklæde slaver. Efter at have kørt Als rundt vender hun tilbage til søen til næste forår. Og der er mange flere sagn og overtroberetninger, men det ældste skriftlige vi ved om Holm, stammer fra et kongebrev, dateret 31.marts 1196, udstedt af Kong Knud d.6. (en søn af Valdemar den store). Heri billiger han, Skt. Mikkels Kloster i Slesvig overgår til Cistercienserordenen og stadfæster klosterets besiddelser, her- under Gudholm Kloster. Blandt disse besiddelser nævnes 4 Ottinger (Boel) i Holm på Als. Og i 1583 ved vi at, Margarethe von Ahlenfeldt af Gelting sælger 3 gårde i Holm til Hertug Hans. Ligeledes ved vi, at Hans Blume i 1584 solgte 11 boel i Holm sammen med Helvedgaard og Gammelgaard til Hertug Hans den yngre. Disse 14 boel er altså først blevet kongelige fæste Boel fra det tidspunkt. Med hensyn til de første 3 boel ved vi ifgl. en jorde- bog over "Det fyrstelige hus Nordborgs besiddelse", at her nævnes 3 boel i Holm, der blev købt af Hertug Hans. På disse sad følgende fæstebønder: Las Christensen, Marcel Christensen og Hans Jørgensen.

De to første skulle hver i fæsteafgift levere:

2 ørter og 2 skæpper byg 2 ørter og 5 skæppe havre 1 fedesvin

Den tredje skulle levere:

ørter byg 2 ørter rug 2 ørter havre 1 fedesvin

Udover de her nævnte 14 fæsteboel, der har tilhørt forskellige adelsslægter, var der i Holm på samme tidspunkt yderligere 26 boel, der altid har været kongelige fæste Boel. Allså 40 ialt. Disse gårdes besiddere kan vi følge fra omkring 1600-tallet helt op til vore dage ved hjælp af pastor Christian Knudsens optegnelser over Kirke- og Præstetidende, der rækker til udskiftningen, og dernæst som følge af Christen H. Christensens store indsats. Udover de 40 boel var der i Holm 19 kådnere, 8 halv Kådnere, 28 inderster og 6 halv-inderster. I alt 101 familier med deres aftægts familier og voksne ugifte børn, skulle have deres udkomme af Holmens jorder. Af restancelisterne kan man da også se, at det ikke al-tid har været lige nemt, og flere har slæbt med gæld fra det ene år efter det andet. Det berettes også i listerne, at der har ligget ødegårde hen, og tienden er så blevet strøget på listen. Kirkebogen fortæller også, at Holm heller ikke gik ram forbi, da pesten rasede i slutningen af 1620-erne. Kvægpest har vel også til tider gået over byen, det kunne tyde på det, for i 1772 ved udstykning reserverede man også en pestager, nu kunne man ikke længere bruge udmarken. overtroen har ikke gjort det lettere for menneskerne den gang, både i den 12-og uge efter trinitatis berettes om en kvinde fra Holm, der blev brændt for trolddom Og de var ikke de eneste. Men også andre ulykker er overgået byen. Således brændte i 1604 hele 7 fæstegårde i den østre ende af byen. Det var Jørgen Ibsen, Kalle Nielsen, Jes Bundesen, Peder Jørgen Bllaltzersen både jun. og senior samt Jørgen Klausen. (alle sennavnene) Og sandsynligvis er der brændt lige så mange kådner-og inderstersted. Østerrenden af byen var meget tæt bebygget dengang. Fæstegårdene fik eftergivet hvert 6 skæppe rug til kirken. Den tiende de almindeligvis skulle svare var: 1 ør rug, 1 ør byg og 1 ør havre til præsten eller kirken. Til Hertugen betalte f.eks. boel nr.19, der var et af de boel han overtog i 1584: 1 ørt og 11 skæpper byg, 2 ørter og 2 skæpper rug, 1 ørt og 16 skæpper havre, 1. Bede, 2.Gæs, 3. Høns og 1 ør havre for en fodernød.

I årene før udstykningen var der nu kun 39 fæstegårde, og det skyldtes, at gård nr.13. i 1678 var blevet købt af amtmand Johan Frantz von Aichelberg, og, lagt, sammen med et sted på Nordborg, som Hertug August tillagde skattefrihed, og det blev så tilsammen det Aichelbergske Gods.

På toften, hvor gården havde ligget i Holm, lå der omkr. 1900 et kådner eller Inderstersted. Derefter flyttede omkr.1752 4.boel til Nordborg.

Det var efter Knudsens nummerering nr.3., 4., 18.og 19. og navnene var "Børsen", Storegade.2., Jacob Hollænder, Holmgade. 35, nr.18. her var den sidste ejer i Holm, Jes Pedersen Dall, og gården skulle være

flyttet til et sted ved bækken. og det sidste nr.19. er Holmgade 8. Inden omtalen af selve udstykningen og udflytningen, skal her oplyses befolkningstallet iflg. folketællings-listen af 15.aug.1769. Der var på det tidspunkt 522. indbyggere i Holm, og det er altså efter at de fire gårde er flyttet til Nordborg. Til sammenligning kan oplyses, at der i Pøl var 151, og i Nordborg flække 696 indbyggere, så Holm var på den tid en ret stor del af Nordborg sogn

Jordfordeling og udflytning

Det må have været et meget stort arbejde at skulle gå i gang med fordeling af jorden. Bymarken omkring byen har jo været i fællesdrift, men udmarken, hvor der for mindre end 100 år siden endnu har været skov, har nok kun været til græsning. Dertil kommer, at den Holm-roer jor er meget forskelligartet. Der er nogle steder god hvedejord, men andre steder er der mange sandpletter. Desuden var der mange moser og andre bløde sø arealer. Disse skulle også helst ligelig fordeles, de gav jo både tørv og høslet. Og hvem skulle flytte ud, og hvor mange? Og hvem var villige? Gårdens bygningsstand kunne tænkes, også har været med til at tage bestemmelse.

Der foreligger ingen beretninger om de svære overvejelser og de bange anelser, at skulle flytte fra by fællesskabet og bo helt ude i "Skoven". Der var, så vidt vi kan se, kun 2 bebyggelser der i forvejen. Den ene var Hellesøhus, ude på tangen ved Hellesø, og som også tjente som færgested til fastlandet. Og så var der i sønderskoven, Jægerhuset, der nok noget tidligere har ligget lige i skovbrynet. Der boede Hertugens Jæger, han betegnes også et sted som skovfoged. Huset ligger der endnu, og slægten også. Den har været meget tæt bebygget, og særlig i Øster-ende. Her lå de fire boel der flyttede til Nordborg, og her var det nemt nok at tildele jord, det skulle jo ligge op til bygrænsen, og her var også naboer. Men 10 andre gårde skulle flytte ud, og de skulle længst ud mod vest og nord, helt ud i udmarken, og her var ingen naboer. Det ser ud til at 2 gårde er flyttet ud lidt før de andre, måske samtidig med de 4 til Nordborg. Der må jo haft planer under udarbejdelse flere år i forvejen. De to gårde er Stenbækgård, der lå i øster enden af byen, og Nørrelykkegård, der lå i vesterende. Så er der de 8 tilbage, og hvor deres fremtid skulle være, det trak man lod om. Her skal gengives det dokument, der blev udfærdiget dateret 14.juni 1771, og det beviser, at der ikke er foretaget noget tilfældigt, men man har virkelig taget hensyn til en så retfærdig fordeling som muligt.

Sket Holm den 14.juni 1771

Når det nu er skredet så langt frem med udskiftningen af byen Holm, at der skal trækkes Lod om de otte Udflytte Boel, så er følgende fastsat angående lod-trækningen.

I Skovmarken skal al Tørvegrund i begge Pugmoser og Lønsømaj i fællesskab tilhøre de 5 Boel sammesteds, dog, da intet kvæg kan græsses, intet græs slåes og ikke flåes mere ud af Landet end 6 tørveskærs, bliver opskåret. Hellesøbjergs Boel skal årlig af Lønsømaj have og nyde 500 Hokker Tørv, hver hok på 9 til 11 Tørv af sædvanlig størrelse, hvilke Boels ejeren selv skal forarbejde. Den der får Boelet "Staalbygge" i Skovmarken, skal selv og alene indhegne dette uden de øvrige hjælp de fire andre skal dele Indhegningen ligelig indbyrdes. De tre mellemste Boel i Skovmarken skulle have 6. læs hø af Odderkær i Nørrelykke, deraf får Lønsømais Boel halvdelen med 3 Læs og de tvende andre de øvrige 3 Læs. Alle Tørveskifter i Nørrelykke som er blevne forbeholdt i Hopsømai, skulle indhegnes og holdes i god ind fredningsstand uden hjælp af boelet på "Warhøi" sammen steds og uden påståede halve deltagelse af dette Boel. Med hensyn til gødningen forholdes på følgende måde. De tilkommende besiddere af de 5 Boel i skov marken afleverer hver halvdelen af deres gødning, om hvilken halvdel trækkes, lod deraf får Christen Bonde Halvdelen af den bedste Mødding, som han kan vælge. Næst efter ham vælger Niels Ulberg den bedste halvdel. Tvende Boel I Nørrelykke får hver en fjerdedel, hvilket også udgør en halv mødding, Hans Tønnesen erhoder 1/4.

Ødding, Lauritz Jensen og Mads Jensen får hver en 1/3, Peter Mattesen og Hans Jensen ligeledes. Den således tilbagestående fjerdedel foreholdes for de tvende øverste Boel i Skovmarken, D. og E. på kortet. Dernæst skrives til Lodtrækning, og fik efternævnte til udflytning bestemte Mænd deres Boel tildelt ved Loddet således.

Jep Christensen Grau fik i Skovmarken Litra E. Fadersdam (Brønd 11)

Peter Paulsen fik i Skovmarken Litra B. Peersshøi (Lønsømadevej 44)

Holger Matthiesen fik i Skovmarken Litra A. Staalbygge (Lønsømadevej 34)

Christen Jepsen fik i Skovmarken Litra D. Gunnesøhøi (Brønd 14)

Mennesket spår, men udviklingen går sine egne veje. Efter genforeningen blev der gjort meget for at skaffe Nordals er god forbindelse til fastlandet.

I 1924 var en bro ved Lønsømaj en realitet og i 1926 stod også en Dampskibs-station færdig. En rutebilforbindelse mellem Nordborg og Lønsømaj blev oprettet. Det blev ikke alene egnens befolkning et gode, men også som gennem- fartsled for trafikken over Aabenraa og nordpå, fik broen stor betydning.

Dagbladet "Heimdal" skriver den 26.6.1926 i anledning af indvielsen af Damskibsstationen: "på møder hvor sagen har været fremme, har der lydt røster om berettigelsen og hensynsmæssigheden af at anlægge en mindre havn eller større bro ved Lønsømaj i stedet for at udbedre Dyvig. Der hævdes, at den lidt længere afstand til Lønsømaj ikke spiller nogen rolle nu i bilernes tid. Et andet spørgsmål trænger sig herved frem nemlig vejenes udbedring. I løbet af næste år når den ny landevej til Nordborg. Den er projekteret helt til Dyvig, men hvis dette sted stadig ligger ret udnyttet hen, hvorimod der går stærk færdsel over Lønsømaj vil det være ret meningsløst at føre vejen derned. Derimod vil det tydeligere fremme Lønsømaj, om vejene derud blev forbedret. En anden plan nemlig om en færgeforbindelse mellem Nordals og Sundeved til fremme for trafikken nordpå, vil dermed blive aktuel, og med den forøgelse af færdslen man har set ved Lønsømaj anlæggelse, vil det være naturligt at føre denne plan igennem fra Lønsømaj til Varnæs eller Aabenraa. Hvor om alting er, så er beboerne på Nordals nu klare over, at de ikke længere kan bo som i en sæk, men at de også må have et vindue åbent mod nord og have luft fra den side. Anlæggelsen af Lønsømaj er som en lille lem, der blev åbnet i den retning, og træk-ken derigennem har kun været et gode for egnen, men der må mere luft til endnu, før handelens og trafikens liv ret kan blæse hen over de nordlige byer på Als.

De hårde isvintre tog broen, og forhåbningerne bristede.

Fra et svineregister fra år 1604 kan man se, at der fra hele Als det år er leveret 6.428 af de såkaldte oldensvin, heraf alene fra Holm Skov 466 stykker. Register fortæller også, at de er leveret af 38 fæstebønder og 15 kådnere, h.h.v. fra 8 - 19 og 1 - 3 stk. En mindre del skulle afleveres til Hertugen, men resten blev afregnet med 2 mark sølv pr.stk.

k a n s e n

På et gammelt kort fra omkr.1600-tallet er disse skanser betegnet som "Norderschantz" og "Syderschantz".

Man kender ikke skansernes oprindelse. En forespørgsel til de danske militærarkiver har ikke givet noget resultat. I efteråret 1988 er der foretaget en overfladisk under-søgelse med en minesøger, for om muligt at finde metal-dele, men der var umiddelbart ikke noget. En sandsynlighed kan være, at de stammer fra

Valdemar den Stores tid, da han i 1660 standsede Vendernes angreb på Danmark, og han menes at have befæstet de mest ud-satte kyststrækninger